

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДИДАКТИКА

УДК 94 (477) (092)

DOI: 10.31651/2076-5908-2025-2-145-154

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Дрогобич, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>
e-mail: telvak1@yahoo.com

Роман КРУЧАК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Дрогобич, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9929-8399>
e-mail: krb0679223597@gmail.com

Григорій БОНДАРЕНКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Дрогобич, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5939-9738>
e-mail: gregsergbond@gmail.com

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА СТУДЕНТСЬКА СПІЛЬНОТА ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СПІВПРАЦЯ, КОНФЛІКТИ, РЕЦЕПЦІЯ

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей комунікації М. Грушевського зі студентами Львівського університету. **Методологічне підґрунтя** роботи становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. У дослідженні було також використано методи періодизації, класифікації і типологізації. **Наукова новизна** статті полягає у спробі цілісної реконструкції комунікативних стратегій М. Грушевського стосовно представників студентської спільноти Львівського університету. **Висновки.** У підсумку наголошено на новаторському характері діяльності Грушевського-педагога на форумі Львівського університету. Тут першочергово мовиться про відкидання вченим патріархальних практик вивчення професури над студентською спільнотою та плекання ним демократичних традицій спілкування з молоддю. В основу такої стратегії була покладена сформульована в добу Просвітництва ідея Університету як гармонійної спільноти авторитетних педагогів і спраглих нового знання адептів. Завдяки такій комунікативній моделі М. Грушевський налагодив продуктивний рівноправний діалог зі своїми вихованцями. Це уможливило появу першої школи української соціогуманітаристики, що її представники впливали на провідні напрямки українознавства протягом ХХ ст. Важливим ефектом було й об'єднання поділених на партійні групи студентів ідеєю заснування українського університету. Ця культурна вимога стала довголітнім орієнтиром боротьби з польською дискримінацією в Східній Галичині. Ідейний провід М. Грушевського в цих проєктах перетворив його на авторитетну для української молоді постать. Втім, через це студенти-поляки, наслідуючи антиукраїнську риторичку старших колег, ставилися до професора з виразною дистанцією, а подекуди й відверто вороже. Та загалом, саме вихованці М. Грушевського визначили характер перебігу непростого польсько-українського діалогу в роки Першої світової війни та протягом наступного двадцятиліття. З'ясування впливовості ідей автора «Історії України-Руси» на особливості його протікання є важливим сюжетом інтелектуальної історії Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: М. Грушевський, Львівський університет, студентська спільнота, співпраця, конфлікти, рецепція.

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>
e-mail: telvak1@yahoo.com

Roman KRUCHAK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9929-8399>
e-mail: krb0679223597@gmail.com

Hryhorii BONDARENKO

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5939-9738>
e-mail: gregsergbond@gmail.com

MYKHAILO HRUSHEVSKY AND THE STUDENT COMMUNITY OF LVIV UNIVERSITY: COOPERATION, CONFLICT, RECEPTION

Abstract. The aim of the article is to study of M. Hrushevsky's communication with students of Lviv University. **The methodological basis** of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. **The scientific novelty** of the article lies in the attempt to comprehensively reconstruct M. Hrushevsky's communicative strategies in relation to representatives of the student community of Lviv University. **In conclusion**, the innovative nature of the activities of Hrushevsky as a teacher at the Lviv University forum is emphasized. The scientist rejected patriarchal practices of elevating the professorship over the student community and their nurturing of democratic traditions of communication with youth. The basis of such a strategy was the idea of the University as a harmonious community of authoritative teachers and adepts thirsting for new knowledge, formulated during the Enlightenment. Thanks to this communicative model, M. Hrushevsky established a productive equal dialogue with his students. This made possible the emergence of the first school of Ukrainian socio-humanitarian studies, whose representatives influenced the leading directions of Ukrainian studies throughout the twentieth century. An important effect was also the unification of students divided into party groups by the idea of founding a Ukrainian university. This cultural demand became a long-term reference point in the fight against Polish discrimination in Eastern Galicia. M. Hrushevsky's ideological leadership in these projects turned him into an authoritative figure for Ukrainian youth. However, because of this, Polish students, imitating the anti-Ukrainian rhetoric of their senior colleagues, treated the professor with a distinct distance, and sometimes openly hostile. But in general, it was M. Hrushevsky's students who determined the nature of the course of the difficult Polish-Ukrainian dialogue during the First World War and during the following twenty years. The study of the influence of the ideas of the author of the "History of Ukraine-Rus" on the peculiarities of its course is an important subject of the intellectual history of Central and Eastern Europe.

Keywords: M. Hrushevsky, Lviv University, student community, cooperation, conflicts, reception.

Постановка проблеми. В сучасному грушевськознавстві дедалі інтенсивнішою є увага до різнопланової науково-педагогічної праці автора «Історії України-Руси» у Львівському університеті. Цей небуденний інтерес зумовлений зростаючим розумінням її вагомості для зміцнення культурної, а відтак і політичної суб'єктності корінного населення Східної Галичини, що перебувало в умовах міжнаціональної конкуренції, яку поглиблювали виклики модернізації [18; 32]. З огляду на це, протягом останніх років на підставі нововідкритих українських, австрійських і польських архівних колекцій дослідники з'ясували чимало організаційних, дидактичних та комунікативних сюжетів професорських буднів М. Грушевського [19–22; 24; 25; 30]. Поряд із цим, чимало проблем надалі потребують ретельнішого осмислення з огляду на зрослий джерельний матеріал і панування сформованих добою Визвольних змагань історіографічних стереотипів. Серед них особливою складністю позначено питання взаємин визначного історика зі своїми вихованцями. Його актуальність зумовлена безпосередньою пов'язаністю із триваючою й по сьогодні польсько-українською дискусією про впливовість чи маргіальність діяльності М. Грушевського як професора першої в анналах нашої інтелектуальної культури кафедри історії України.

Аналіз останніх досліджень. Питання взаємин М. Грушевського з його студентами піднімалося вже за життя вченого. Зазвичай це відбувалося з нагоди ювілейних дат історика, коли його вихованці з більшою чи меншою змістовністю змальовували свій досвід спілкування з

ним. Зрозуміло, що з огляду на специфіку мотивації появи таких текстів, всі ці рефлексії зазвичай мали глорифікаційний характер [15; 28]. Подібними були дискурсивні практики студентів автора «Історії України-Руси» і в повоєнний час: його поодинокі львівські учні, яким поталанило перебратися на американський континент, в меморіальних нарисах формували образ визначного вихователя молоді. Такий дещо одновимірний образ Грушевського-професора здебільшого конструюють і сучасні українські дослідники проблеми [10; 17].

У цей же час у польській історіографії сформувалися цілком протилежні до щойно згаданих оцінки діяльності Грушевського-педагога. Наші західні сусіди, послідовно наслідуючи риторику доби міжнародного протистояння зламу XIX–XX ст., зазвичай або відмовляли українському професору в скільки-небудь значущій участі у житті тогочасної університетської корпорації, або навпаки – демонізували його вплив на українську молодь, яку він нібито постійно підбурював до протистояння з адміністрацією головної вищої школи галицького краю [36]. На жаль, і сьогоднішня польська історіографія Львівського університету автономічної доби нерідко некритично наслідує ці архаїчні історіографічні штампи [29]. З огляду на сказане, постає потреба комплексного аналізу проблеми «Грушевський і молодь Львівського університету» з урахуванням зрослої джерельної бази й досвіду її історіографічного осмислення.

Метою статті є аналіз особливостей комунікації М. Грушевського зі студентами Львівського університету.

Виклад основного матеріалу. В грушевськознавчій літературі домінує переконання, що на рішення М. Грушевського прийняти пропозицію галицьких народовців посісти новостворену кафедру історії України у Львівському університеті першочергово вплинули його наміри розбудовувати національну історіографію у вільній від дискримінаційних обмежень українського слова конституційній Австро-Угорській монархії. Та насправді не менш вагомою мотивацією було бажання випускника Київського університету залучити галицьку молодь до вивчення, а відтак і дослідження рідного минулого. Про це у своїх «Споминах» писав ініціатор заснування університетської кафедри Олександр Барвінський. Він твердив, що під час його чергових відвідин Києва, де за участі О. Кониського та В. Антоновича обговорювалися пріоритети діяльності професора новоствореної кафедри, останній дав М. Грушевському таку настанову: «Стати провідником і радником молодого покоління на університеті, відвести его від пустомелиства суспільного і політичного, а заправити его до поважної й основної наукової праці і тим способом приготувати его до будучої служби в користь українського народу» [30, с. 54].

Молодий професор не менше за своїх наставників розумів необхідність налагодження зі студентами довірливого і партнерського діалогу. Адже його амбітні задуми з пошуку документів в російських і західноєвропейських архівних колекціях та здійснення на їхній підставі масштабної реконструкції української історії в усіх її проблемно-тематичних складових було можливо реалізувати лише за умови налагодження колективної дослідницької праці. З огляду на це, вже в інавгураційній лекції у Львівському університеті він спеціально звернувся до представників молоді частини аудиторії, «що мають охоту студіювати зо мною історію *viribus unitis*» [6, с. 14]. Закликавши присутніх студентів до співпраці, М. Грушевський наголосив, що «всякий догматизм в своїй науці я вважаю непотрібним, всяке *juratio in verba magistri* – неможливим. Того духу висліду й критицизму хотів би я і в своїх співробітниках – слухачах як найбільше і бажав би щиро, щоб з ним вони перш за все приймали й моє слово не хитре» [6, с. 14].

Таке емоційне звернення новоіменованого професора до молодих людей мало потужний мобілізаційний ефект. Один із його перших студентів Мирон Кордуба відзначив, що після інавгураційної лекції «на виклади Грушевського записалося все, що причислялося до українства на університеті, отже не тільки студенти філософського факультету різних груп, але й правники й теологи – і йому прийшлося викладати у найбільшій залі» [11, с. 795]. Такому ентузіазму сприяла постава Грушевського-професора, який за словами того ж М. Кордуби, «зовсім не подобав на ті типи університетських професорів, які я привик зустрічати на львівським терені» [11, с. 795]. Йшлося про підкреслено демократичний стиль спілкування українського професора з молоддю, що найбільш промовистий вираз знайшло у його звичці звертатися до молодших колег не інакше як «пане-товаришу» [12, с. 34], тим самим скорочуючи психологічну дистанцію для налагодження партнерського діалогу. Така комунікативна стратегія сприяла динамічному становленню львівської історичної школи, представники якої становили найближче коло студентів М. Грушевського.

Саме у спілкуванні з початкуючими дослідниками рідного минулого автор «Історії України-Руси» найповніше проявив себе як науковий опікун молоді. Першочергово увагу привертає його

терплячість у бажанні навчити студентів секретам фаху, незважаючи на чималу зайнятість численними науковими проєктами та багатьма громадськими справами. Про це нерідко згадували самі вихованці М. Грушевського, вказуючи, що «він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з «недопеченими» вченими» [12, с. 34].

Також у віці випадає намагання М. Грушевського достосовувати особисті наукові зацікавлення молодих людей до пріоритетного завдання тогочасної національної історіографії – створення цілісної реконструкції українського минулого. З огляду на це, більшість тем для наукових студій він пропонував у руслі власних тогочасних зацікавлень добою козащини, яка, за словами І. Крип'якевича, «стала немов їх [представників львівської школи] спеціалізацією» [13, с. 397]. Втім, якщо студент виразно артикулював бажання обрати власну тему, М. Грушевський завжди йшов на зустріч і послідовно допомагав довести перші проби пера до публікаторської якості. Про це свідчать неодмінні подяки учнів учителю, додані при їх перших публікаціях. Приміром, Меланія Бордун у своїй першій статті, присвяченій соціокультурній історії українського духовенства XVIII ст., дякує вчителю за науковий супровід [1, с. 39]. Поряд із нею, власні дослідницькі проблеми опрацьовували Богдан Бучинський (західноєвропейське середньовіччя), Зенон Кузеля (етнографія), Степан Рудницький (географія та картографія) та ін. Цей факт переконливо деконструє сформований у консервативній історіографії стереотип про наукову «експлуатацію» автором «Історії України-Руси» своїх вихованців.

Поряд із науковим проводом, М. Грушевський вважав за необхідне для себе всебічно підтримувати учнів і в їхніх щоденних життєвих клопотах. Передусім, як голова Наукового товариства імені Шевченка, він сприяв утворенню низки стипендіальних фондів, спрямованих на фінансування досліджень студентів-початківців [33]. Завдяки цьому молоді люди з мотивацією до наукової праці отримували можливість готувати свої докторські студії. Поряд із цим, український професор докладав чималих зусиль для залишення найбільш талановитих своїх учнів у Львові, де вони мали можливість займатися науковою роботою, адже вчителювання на галицькій провінції унеможливлювало архівну працю. Для прикладу згадаємо Степана Томашівського, якого історик завдяки кількох зверненням до українських парламентарів зміг влаштувати вчителем львівської гімназії й цим дав йому можливість підготувати габілітаційну дисертацію. Нерідко М. Грушевський рятував своїх вихованців від клопотів і власним коштом. В цьому випадку промовистою є ситуація з арештом М. Залізняка у справі, відомій як «Процес 101». Опинившись у в'язниці, цей уродженець підросійської України не мав у Львові близької людини, яка б могла внести за нього заставу. Тож саме М. Грушевський витягнув вихованця із буцегарні, внесши за нього доволі значну, як на ті часи, суму застави – 20 тисяч корон [27, ф. 1235, оп. 1, спр. 672, арк. 36–51].

Таку всебічну підтримку вихованці українського професора надзвичайно цінували. Свідченням цього є неодмінно подячний зміст їхніх листів до вчителя, в яких отримало відображення розуміння значущості отриманої допомоги. Приміром, «зложене подяки, що лежить мені на серці» своїм учнівським обов'язком вважав М. Кордуба [14], неодноразово «від серця дякує» М. Грушевському С. Томашівський [27, ф. 1235, оп. 1, спр. 792, арк. 97], постійно просить прийняти «сердечну подяку за велику прихильність тепер знов до мене показану» Д. Коренець [27, ф. 1235, оп. 1, спр. 553, арк. 76], за «тепле відношення до мене, а також за щирість» дякує вчителю М. Залізняк [27, ф. 1235, оп. 1, спр. 485, арк. 150–151], «дуже глибоку і сердечну подяку» раз за разом складає В. Герасимчук [3, с. 84]. Подібних прикладів можемо навести чимало.

Поряд зі згаданою вище всебічною підтримкою, М. Грушевський вважав також власним обов'язком моральне виховання учнів. Найбільш промовисто це ілюструють ситуації, коли до нього доходили чутки про легковажне ставлення молодих людей до взятих на себе обов'язків чи розтрату ними на розваги отриманих від НТШ коштів. Тоді вчений обирав цілком «батьківський» стиль поведінки і прямолінійно з'ясовував таку неприглядну ситуацію. Приміром, коли до нього дійшли чутки про гульотство М. Кордуби у Відні, він прямо написав до учня: «А тепер я мушу ще виповнити один дуже прикрий обов'язок щодо Вас. Мені кілька разів по повероті довелося чути, що Ви маєте репутацію гуляки, що вічно пропадаєте по ресторанах... etc. Я не вірю відразу того рода поголокам, але вже саме існування їх міні дуже прикро. Ви розуміється можете міні відповісти, що до того нема діла, але думаю – не зробите сього... Тож міні було б прикро махнути на Вас рукою» [14, с. 133]. Далі М. Грушевський змальовує молодому вченому свій ідеал українського науковця: «Робота наукова завсіди вимагає певного аскетизму від чоловіка, і хто занадто пильнує кнайпи не може бути солідним робітником, відданим праці й народним інтересам,

яких вимагає Русь». Наприкінці листа професор наголосив на важливості відвертого спілкування: «У всякім разі скажете міні в відповідь щиро правду!» [14, с. 134].

Що цікаво, така відвертість не обурювала далеко немолодих за віком людей, чимало з яких вже мали сім'ї, а навпаки – була в їхніх очах розумінням важливої небайдужості вчителя. Приміром, відповідаючи на наведений вище лист, М. Кордуба у першу чергу відзначив: «Ви дали справді доказ, ще один більше, прихильності, коли написали мені про се» [14, с. 135]. Далі, наслідуючи вчителеву безпосередність і щирість, молодий чоловік змалював злиденність свого буття у Відні, що не залишило М. Грушевському сумнівів, що учень став жертвою обмовної кампанії його ідейних опонентів з москвофільського середовища.

Не менш вимогливим до своїх учнів М. Грушевський був і як науковий керівник. Незважаючи на те, що представникам його школи було важливо опублікувати свої перші студії для подальшої процедури отримання докторату, професор ніколи не йшов на компроміс зі своїм розумінням високих фахових стандартів і подекуди вимагав від вихованців тривалої праці над науковим текстом. Про це свідчить випадок із підготовкою згадуваною вище М. Бордун першого дослідження про історію греко-католицького кліру. В листі до вчителя вона щиро описала свою втому від тривалої роботи над одним сюжетом і просила зі зрозумінням поставитися до її скромних можливостей науковця-початківця: «Високоповажний Пане Професоре! Після бажання Пана Професора пересилаю вступ моєї роботи. Заразом осьмілюся просити, щоби Пан Професор були ласкаві, если то можливо, прийняти мою роботу в тім виді, як она єсть, бо ходить мені дуже о як найскоріше здобуття академічного степеня. Над роботою сею я б'ю ся більше двох літ. Надоіла она мені досить, і тепер приниматися єще раз за перероблення єї було би для мене впрост страшно» [27, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, арк. 246–247].

Подібною доброзичливістю й вимогливістю була позначена комунікація М. Грушевського і з тими українськими студентами Львівського університету, які не співпрацювали з ним як науковим керівником. Так, після того, як професор у 1897 р. виступив з обґрунтуванням ідеї заснування української вищої школи у Львові [4], студенти саме його обрали радником у своїй тривалій боротьбі за відстоювання національних прав в університеті. М. Грушевський без вагань погодився з цією психологічно виснажливою для нього місією, незважаючи на те, що вона спричинила його розрив з польською професорською колегією. Відтоді вчений розгортає голосну медійну кампанію на підтримку вимог українського студентства та стає моральним провідником їхньої боротьби. Свідченням цього були численні дописи у львівських часописах, які інформували про його присутність на багатьох студентських зібраннях і вічах, на яких вирішувалися тактичні питання спротиву польським дискримінаційним практикам у культурній сфері [23]. При цьому участь професора була надзвичайно важливою для обох сторін польсько-українського конфлікту, адже він у кожній ситуації вмів віднайти аргументи, щоб запобігти радикалізації схильної до емоцій молоді і не дати їй протестним поривам вийти за правові рамки, чим охоче скористалися б опоненти.

На жаль, польські колеги М. Грушевського, зосереджені на утвердженні свого панування у Львівському університеті, не змогли належним чином оцінити пацифікаційного впливу українського колеги. Навпаки, вони безпідставно підозрювали його якраз у підбуренні студентів. Про це свідчить лист ректора Львівського університету Людвіка Рідігера до М. Грушевського з проханням пояснити свою участь у загальному зібранні української молоді у приміщенні Народного дому 7 грудня 1901 р., влаштоване з нагоди початку сецесії студентів Львівського університету [8, ф. 26, оп. 13, спр. 1, арк. 15]. У відповідь вчений властиво підніс ту обставину, що його присутність на зібранні мала конструктивний для перебігу обговорень вплив: «Як то я чув з уст не одного, участь моя, при тім поважанню, яким я тішуся у молодежи, могла тільки причинитися до поважного й серйозного настрою, свободного від виходок против Сенату...». На завершення листа, М. Грушевський наголосив на своєму конституційному праві вільно спілкуватися зі студентською молоддю: «Вкінці мушу завважити, що скільки знаю – дотеперішня практика Львівського університету не знала обмежень свободи професорів у їх зносинах з академічною молодіжю. Супроти того нинішнє запитання до мене Сенату можу зрозуміти лише як виїмковий вплив нинішніх тривожних обставин» [8, ф. 26, оп. 13, спр. 1, арк. 20–21].

Попри таке більше ніж вичерпне пояснення, польська адміністрація залишилася під впливом львівської бульварної преси, що послідовно конструювала образ М. Грушевського як руйнівника міжнаціональної «гармонії». Відтак йому на карб цілком безпідставно було покладено не лише підбурювання студентів до протестів, але й їхнє рішення масово залишити Львівський університет

на знак протесту проти національної дискримінації. Про це свідчить лист К. Студинського до О. Барвінського: «Додам також, що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав се публично, при Колессі), хоть Грушевський як найбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вяснити міністри, бо тут раді би вижerti Грушевського» [26, с. 62].

Поряд із захистом інтересів української молоді на університеті, М. Грушевський також неодноразово ставав її оборонцем у публічному просторі. Йдеться про розгорнуту польською шовіністичною пресою інформаційну кампанію з паплюження українського студентства, яке нібито настільки занурилося в політичну боротьбу, що «перестало видавати з себе» людей з науковими нахилами. Метою таких публікацій було узасаднити віденській владі постійно зростаючі антиукраїнські обмеження на Львівському університеті. Український професор, чудово ознайомлений з проблемами щоденного життя своїх студентів визнав, що «гостра боротьба, вічно неспокійна, тривожна атмосфера, напружені відносини на університеті за останні літа, розуміється, не сприяють спокійній науковій роботі» [5, с. 1]. Водночас він вказав на маніпулятивність тез польської преси й на численних прикладах довів, що спричинені адміністрацією університету некорисні умови для навчання корінного населення краю не відбили потягу в середовищі молоді до науки. «І все-таки, кажу се з притиском, – продовжував історик, – чиста неправда, ніби українська молодіж так «розполітикувалася», що втратила всякі наукові інтереси й перестала видавати з поміж себе одиниці з науковими кваліфікаціями. Невважаючи на те, що від великого університетського віка 1899 р., яке заініціювало боротьбу за університет, минає вже дев'ятий рік, в таких довгих, затяжних крайнонормальних обставинах ніколи не вигасали серйозні наукові інтереси серед української молодіжи, не переводилися люди, що інтенсивно працювали науково серед найсильнішого розгару університетської боротьби» [5, с. 1].

Опіка М. Грушевського над українською студіюючою молоддю мала й цілком практичний вимір. Вище ми згадували про створені ним численні стипендіальні фонди для підтримки студентів з науковими амбіціями. Ширшій студентській громаді була адресована ініціатива професора із забезпечення їм гідних умов життя. Реагуючи на численні скарги молодших колег на поневір'яння в пошуках дешевого житла, М. Грушевський виступив з проєктом побудови «Академічного дому» у Львові. Відповідно до його задуму, у фундаційному акті «Академічного дому» йшлося, що «від давнього часу відчувалася болюча потреба дому, де українсько-руська молодіж висших шкіл могла би знаходити добрі гігієнічні і можливо дешеві помешкання та таку ж їду, в крайній потребі і в кредит, де б виховувалась вона в здоровій атмосфері праці, висших духовних інтересів, суспільних і національних обов'язків і не марнуючи своїх сил в біді або невідповідних обставинах, приносили би в тяжку боротьбу життя непорушені запаси – енергії, свіжість інтересів і ідеалів суспільної діяльності» [9, с. 6]. Цей проєкт М. Грушевського був фінансово підтриманий київським меценатом Євгеном Чикаленком і вже від 1906 р. перший гуртожиток для українських студентів у Львові почав виконувати свою консолідуючу й опікунську місії.

Така масштабна наставницька й протекційна діяльність професора з чималим визнанням була оцінена його молодими колегами. Принциповість М. Грушевського у відстоюванні українських інтересів перетворила його в очах студентів на національного героя, що не піддався ані службовим заохоченням, ані адміністраційним покаранням. Свідченням цьому були неодноразові овації, що ними професор був несподівано для нього нагороджуваний, заходячи до аудиторії для читання лекції. Про такі події дізнаємося з повідомлень львівської преси [23]. Так було, наприклад, на першому викладі 1903–1904 навчального року, коли від імені зібраних українських студентів їхній колега Домбровский звернувся до М. Грушевського зі словами підтримки: «Мушу з обуренням указати на той факт, що часть польської преси, використовуючи послідні університетські події, накинулася на Вас, поважаного і любленого професора, правдивого мужа науки, що з політичними агітаціями і борбами немає нічого спільного, – з підлими доносами і клеветами в тій цілі, щоби Вашу позицію захитати... Хай Вам, пане професор, в отсій хвилі, хоч в части зарплатою за се буде пошана і симпатія українсько-руської молодіжи для Вас, і запорука, що нікому хто б він не був, не позволено безкарно нарушувати Вашої чести і Вашої особи» [16, с. 3].

Характерно, що як в інших подібних випадках, так і у цьому, М. Грушевський використав маніфестацію симпатії до себе не для розпалювання польсько-українського протистояння, як це закидали йому колеги по факультету, а навпаки для притлумлення емоцій і переведення їх у конструктивне річище. Так, відповідаючи на щойно згадані слова студентської солідарності,

професор відповів зібраним: «Дякую Вам, Панове, за Ваші вирази симпатії. Дійсно, кожного чесного чоловіка повинно-б обурити поведення певної частини польської преси, сі старання – обернути як оружжя, против мене ті сердечні відносини, які від початку вязали мене з моєю аудиторією і які кожного професора з його аудиторією в'язати повинні. Але не давайте подібним вибрикам вивести Вас з рівноваги. Зістаньмося спокійні й перейдім до того, до чого зібрались – до заповідженого мною викладу» [2, с. 3].

Підтримуючи українське студентство у його боротьбі за національні права на Львівському університеті, М. Грушевський доволі різко реагував на прояви політиканства, групівщини і демагогії в самому молодіжному середовищі. Оскільки такі делікатні з репутаційного погляду проблеми українського молодіжного руху не годилося виносити на публічне обговорення, своє ставлення до цих непривабливих явищ учений зазвичай висловлював на сторінках щоденника. З нього ми дізнаємося про різкі розмови професора з тими представниками студентства, які перетворили організацію молодіжних акцій на самоціль й ігнорували свої академічні обов'язки. Приклад такої реакції ми бачимо в березневому дописі за 1904 р.: «Приходив правничок просити на віче правників. Я делікатно дав до пізнання, що се фальшивий крок. Розуміється не підю. Зовсім засмітили університетську справу» [7, с. 103].

Поряд із українськими студентами у Львівському університеті студіювали і представники інших народностей Австро-Угорської імперії, серед яких виразно домінували поляки. З ними у М. Грушевського склалися доволі непрості взаємини. Йдеться про те, що студентські каталоги показують хоча й порівняно незначну, але доволі стабільну присутність на лекціях і семінарах автора «Історії України-Руси» не українців [26]. Однаково толеруючи представників всіх національних громад молодіжної спільноти Львівського університету, вчений водночас мав певні упередження до москвофілів, вважаючи їх за національних ренегатів. Про це говорить його реакція на присутність русофільської молоді на його викладах під час сецесії українських студентів, що підривало єдність спротиву польській дискримінаційній політиці, яку послідовно реалізувала адміністрація навчального закладу. У листі до брата Олександра він так описав цю ситуацію: «Я сьогодні мав виклад... Було двох – оден росіянин, а оден кацап, по рутенському кажучи (москвофіл). Сказали, що будуть ходити, але я читати для двох не буду 5 годин на тиждень, якось то уложиться» [7, с. 133].

Не менш складною була історія взаємин М. Грушевського з польською молоддю. З одного боку, поляки регулярно записувалися на його заняття і поряд із євреями домінували в етнічній групі неукраїнських студентів професора. З іншого, на них не могла не вплинути потужна дискредитаційна кампанія польської преси, яка формувала образ М. Грушевського як «смертельного ворога Польщі» та «гайдамацького заспівувача». Сам історик почав помічати, що польські студенти дедалі відвертіше його стороняться. Проявом цього було те, що в часи сецесії української молоді її польські однолітки ігнорували виклади автора «Історії України-Руси» [31]. Таке дистанціювання вчений спостерігав і в наступні роки. Приміром, в березні 1907 р. він занотував у щоденнику: «В університетській бібліотеці, здається, польська молодіж дуже мене “іла очима” – “nie dajmy się sprowokować”!» [7, с. 399]. В свою чергу, в липні 1910 р., коли внаслідок польсько-української сутички в приміщенні університету загинув Адам Коцко, польська молодь саме на М. Грушевського парадоксальним чином поклала моральну відповідальність за свій же злочин. У відозві польського віче йшлося: «За інтелектуальних винуватців [вбивства А. Коцка] польська молодь вважає проф. Грушевського і Дністрянського, яких негайне усунення як апостолів різанини є неодмінною умовою спокою у мурах Львівського університету» [29, с. 105]. Перебуваючи в такій атмосфері і обґрунтовано побоюючись за особисту безпеку, М. Грушевський в періоди загострення міжнаціонального протистояння, як декілька разів занотував у щоденнику, був змушений «викладати з револьвером у кишені!» [7, с. 261, 470]. Та незважаючи на гостру міжнаціональну боротьбу в стінах університету, зорієнтована на наукову кар'єру молодь неукраїнського походження, як про це свідчать студентські каталоги, відвідувала виклади українського професора до самого вибуху Першої світової війни. Саме її найвидатніші представники заклали національні традиції інтерпретації діяльності М. Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи [34].

Висновки. У підсумку наголосимо на новаторському характері діяльності Грушевського-педагога на форумі Львівського університету. Тут першочергово мовиться про відкидання вченим патріархальних практик вивчення професури над студентською спільнотою та плекання ним демократичних традицій спілкування з молоддю. В основу такої стратегії була покладена

сформульована в добу Просвітництва ідея Університету як гармонійної спільноти авторитетних педагогів і спраглих нового знання adeptів. Завдяки такій комунікативній моделі М. Грушевський налагодив продуктивний рівноправний діалог зі своїми вихованцями. Це уможливило появу першої школи української соціогуманітаристики, що її представники впливали на провідні напрямки українознавства протягом ХХ ст. Важливим ефектом було й об'єднання поділених на партійні групи студентів ідеєю заснування українського університету. Ця культурна вимога стала довголітнім орієнтиром боротьби з польською дискримінацією в Східній Галичині. Ідейний провід М. Грушевського в цих проектах перетворив його на авторитетну для української молоді постать. Втім, через це студенти-поляки, наслідуючи антиукраїнську риторику старших колег, ставилися до професора з виразною дистанцією, а подекуди й відверто вороже. Та загалом, саме вихованці М. Грушевського визначили характер перебігу непростого польсько-українського діалогу в роки Першої світової війни та протягом наступного двадцятиліття. З'ясування впливовості ідей автора «Історії України-Руси» на особливості його протікання є важливою проблемою інтелектуальної історії Центрально-Східної Європи.

Список літератури

1. Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII ст. *Записки НТШ*. 1912. Т. СІХ. С. 39–52.
2. Від Вп. Проф. Грушевського. *Діло*. 1903. № 228–229. С. 3.
3. Гирич І., Самсоник Н. Листи Василя Герасимчука до Михайла Грушевського. 1994). *Василь Гарасимчук. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Гарасимчук: життя і творчість*. Львів, 1994. С. 48–95.
4. Грушевський М. Добиваймося свого університету! *Діло*. 1897. № 147. С. 1.
5. Грушевський М. Злобна напасть. *Діло*. 1907. № 246. С. 1.
6. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції*. Львів, 1994. С. 3–15.
7. Грушевський, М. С. *Щоденник (1902–1914 рр.): у двох томах*. Т. 1. 1902–1907. Київ, 2021. 544 с.
8. Державний архів Львівської області.
9. Діяльність Виділу. *Хроніка НТШ*. 1905. Вип. 21. С. 6.
10. Качмар В. Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*. 2016–2021. С. 122–128.
11. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова. *Вісник СВУ*. 1916. № 128. С. 795–796.
12. Крип'якевич І. Михайло Грушевський: життя й діяльність. Львів, 1935. 35 с.
13. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках. *Записки НТШ*. 1991. Т. ССХХІІ. С. 392–411.
14. Купчинський О. А. (упоряд.) Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. Львів, 2016. 356 с.
15. Ленчик В. Михайло Грушевський в оцінці своїх студентів. *Український історик*. 1984. № 1–4. С. 123–131.
16. Овація для проф. Грушевського. *Діло*. 1903. № 227. С. 3.
17. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*. 2016–2021. С. 18–33.
18. Тельвак В. Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. № 4. С. 28–35.
19. Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні преференції. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 288–304.
20. Тельвак В., Владига О., Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 84–99.
21. Тельвак В., Губицький Л. Михайло Грушевський як професор Львівського університету: курси, навантаження, розклад занять. *Eminak*. 2024. № 3. С. 77–91.
22. Тельвак В., Качмар В., Журавльов С. Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету. Львів: ЛНУ, 2023. 252 с.
23. Тельвак В., Курилишин К., Тельвак В. Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. № 28. С. 347–371.
24. Тельвак В., Лазурко Л., Журавльов С. Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61/3. С. 10–15.

25. Тельвак В., Штома Б., Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції. *Проблеми гуманітарних наук*. 2023. Вип. 14/56. С. 44–51.
26. Тельвак В., Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету неукраїнського походження: спроба реконструкції. *Etniak*. 2023. № 4. С. 57–69.
27. Центральний державний історичний архів України у Києві.
28. Чубатий М. Додаткові спомины про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр. *Український історик*. 1975. № 3–4. С. 78–79.
29. Adamski Ł. *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. 369 s.
30. Telvak V., Telvak V. Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024. № 33. С. 51–62.
31. Telvak V., Pedych V., Telvak V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. Vol. 20. S. 239–261.
32. Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 7. С. 46–53.
33. Telvak V., Telvak V. The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*. 2022. № 21. P. 423–432.
34. Telvak, V., Yanyshyn, B. (2021). "Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes" of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. Vol. 25. S. 71–90.
35. Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V. Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*. 2021. № 2. S. 103–125.
36. Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. 2023. Vol. XXIV/2. S. 89–104.

References

1. Bordun, M. (1912). From the Life of the Ukrainian Clergy of the Lviv Diocese in the Second Half of the 18th Century. *Zapysky NTSH [Notes of SSS]*, CIX, 39–52. [in Ukrainian].
2. (1903). From the Esteemed Prof. Hrushevsky. *Dilo [Work]*, 228–229, 3. [in Ukrainian].
3. Hyrych, I., Samsonyk, N. (1994). Letters of Vasyl Harasymchuk to Mykhailo Hrushevsky. *Vasyl Harasymchuk. Materials on the History of the Cossacks in the 17th Century*. Vasyl Harasymchuk: Life and Work, 48–95. Lviv [in Ukrainian].
4. Hrushevskyi, M. (1897). Let's achieve our university! *Dilo [Work]*, 147, 1. [in Ukrainian].
5. Hrushevskyi, M. (1907). Malicious Attack. *Dilo [Work]*, 246, 1. [in Ukrainian].
6. Hrushevskyi, M. (1994). Introductory lecture on the ancient history of Rus, delivered at Lviv University on September 30, 1894. *Mykhailo Hrushevsky and Western Ukraine. Reports and Communications of a Scientific Conference*, 3–15. Lviv [in Ukrainian].
7. Hrushevskyi, M. S. (2021). Diary (1902–1914). Kyiv [in Ukrainian].
8. State archives of Lviv Region.
9. (1905). Activities of the Section. *Chronica NTSH [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society]*, 21, 6 [in Ukrainian].
10. Kachmar, V. (2016–2021). Documents from Mykhailo Hrushevsky's personal file about his activities at Lviv University. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna, spetsvypusk [Bulletin of Lviv University. Historical Series, Special edition]*, 122–128 [in Ukrainian].
11. Korduba, M. (1916). The Arrival of Prof. Hrushevsky in Lviv. *Visnyk SWU [Bulletin of the Union for the Liberation of Ukraine]*, 128, 795–796. [in Ukrainian].
12. Krypiakevych, I. (1935). Mykhailo Hrushevsky. Life and Work. Lviv [in Ukrainian].
13. Krypiakevych, I. (1991). The Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society under the Leadership of Mykhailo Hrushevsky in 1894–1913. *Zapysky NTSH [Notes of SSS]*, CCXXII, 392–411 [in Ukrainian].
14. Kupchynskiy, O. A., (compil.) (2016). Mutual correspondence between Mykhailo Hrushevsky and Myron Korduba. Lviv [in Ukrainian].
15. Lentsyk, V. (1984). Mykhailo Hrushevsky in the Eyes of His Students. *Ukrayinskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 1–4, 122–126 [in Ukrainian].
16. (1903). Ovation for Prof. Hrushevsky. *Dilo [Work]*, 227, 3 [in Ukrainian].
17. Sukhyi, O. (2016–2021). Mykhailo Hrushevskyi is a professor at Lviv University. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna, spetsvypusk [Bulletin of Lviv University. Historical Series, Special edition]*, 18–33 [in Ukrainian].
18. Telvak, V. (2017). Mykhaylo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction. *East European Historical Bulletin*, 4, 28–35. [in Ukrainian].

19. Telvak, V. (2023). Student audience of M. Hrushevskiy at Lviv University: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences. *Ukrayinskyi istorychny zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 6, 288–304 [in Ukrainian].
20. Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A. & Vlyadyga, O. M. (2023). Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. I. Franka. Seriya Istoriya [Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University]*, 12/54, 84–99 [in Ukrainian].
21. Telvak, V., Hubytskyi, L. (2024). Mykhailo Hrushevskiy as a professor at Lviv University: courses, workload, class schedule. *Eminak*, 3 (47), 77–91 [in Ukrainian].
22. Telvak, V., Kachmar, V. & Zhuravlov, S. (2023). Catalog of students of Mykhailo Hrushevskiy of Lviv University. Lviv [in Ukrainian].
23. Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V. (2022). Mykhailo Hrushevskiy and “Dilo” newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914). *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrayiny [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]*, 28, 347–371 [in Ukrainian].
24. Telvak, V., Lazurko, L. & Zhuravlov, S. (2023). Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Law of Lviv University (According to the Dean’s Catalog). *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk [Current Issues of the Humanities]*, 61/3, 10–15 [in Ukrainian].
25. Telvak, V., Shtoma, B. & Zhuravlov, S. (2023). The student auditorium of Mykhailo Hrushevsky at theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. I. Franka. Seriya Istoriya [Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University]*, 14/56, 44–51 [in Ukrainian].
26. Telvak, V., Telvak, V. (2023). Mykhailo Hrushevskiy’s student audience of non-ukrainian origin at Lviv University: reconstruction attempt. *Eminak*, 4 (44), 57–69 [in Ukrainian].
27. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv.
28. Chubaty, M. (1975). Additional Recollections about Mykhailo Hrushevsky from 1912–1914. *Ukrayinskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 3–4, 78–79. [in Ukrainian].
29. Adamski, J. (2011). Progressive nationalist. Mykhailo Hruszewski and his views on Poland and Poles. Warszawa [in Polish].
30. Telvak, V., Telvak, V. (2024). Mykhailo Hrushevskiy’s path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *East European Historical Bulletin*, 33, 51–62.
31. Telvak, V., Pedyk, V. & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261.
32. Telvak, V., Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavronsky). *East European Historical Bulletin*, 7, 46–53.
33. Telvak, V., Telvak, V. (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432.
34. Telvak, V., Yanyshyn, B. (2021). “Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25, 71–90.
35. Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V. (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych [Review of historical sciences]*, 2, 103–125.
36. Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevsky through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości [Echoes of the Past]*, XXIV/2, 89–104.

Надійшла до редакції / Received: 05.06.2025
Схвалено до друку / Accepted: 20.06.2025